

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2020. – С. 69–77
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2020. – pp.69–77
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2020.51.69-77>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(437)+94(436)«1914/1917»

© Ігор Десятничук* (Рівне)

ЧЕСЬКА ПОЛІТИКА ТА ІМПЕРІЯ ГАБСБУРГІВ У 1914-1917 РР.

У статті проаналізовано головні варіанти розв'язання чеського національного питання, запропоновані чеським національним рухом в роки Першої світової війни. З'ясовано стан чесько-німецьких відносин напередодні війни, висвітлено реакцію основних чеських політичних акторів на її початок. З'ясовано зовнішньополітичні пріоритети та розбіжності між проектами чеського державотворення, які слугували орієнтиром політичної діяльності для чеських політиків імперії та еміграції. Охарактеризовано інтелектуальні джерела, ідеологічні та практичні засади чеського «активізму». Проаналізовано мотиви проавстрійської політики найвпливовіших чеських партій – аграріїв та соціал-демократів. Висвітлено причини збереження більшістю чехів вірності імперії Габсбургів у зазначений період

Ключові слова: імперія Габсбургів, Перша світова війна, національний радикалізм, К.Крамарж, Т.Масарик, еміграція, німці, чеський «активізм», державне право, історичні кордони.

Ihor Desiatnychuk (Rivne)

CZECH POLITICS AND THE HABSBURG EMPIRE IN 1914-1917

Abstract. During the interwar period, the first Czechoslovak Republic successfully created its own historical mythology, based on the idea of the constant desire of the Czechs and Slovaks to free themselves from the «people's prison» and the role of the Czech national movement in the struggle for independence during the First World War. Like any myth, the republican Czechoslovak myth had an important symbolic significance, which was actualized by the communist regime in the issue of Czech-German relations after the events of the Second World War. However, political necessity overshadowed the real sentiments of the Czechs and their leading political actors in 1914-1917. On the other hand, the Habsburg state apologists have to date diminished the role of the systemic internal problems of the empire by insisting on the decisive role of the war in the Habsburgs' inability to reform. Concordantly, there is a need to find out the attitude of Czech political representation on imperial politics, the problem of Czech-German relations, and the various options for solving the «Czech issue» during the First World War.

Therefore, the article analyzes the main options for solving the Czech national issue proposed by the Czech national movement during the First World War. The status of Czech-German relations on the eve of the war is clarified; the reaction of the main Czech political actors to its beginning is highlighted. The foreign policy priorities and discrepancies between the projects of the Czech state-building, which served as a benchmark for political activity for Czech politicians of the empire and emigration, were clarified. The intellectual sources, ideological and practical principles of Czech «activism» are characterized. The motives of activism of the most influential Czech parties – the agrarians and the Social Democrats – are analyzed. The reasons are explained that the majority of Czechs preserve fidelity Habsburg Empire in the period.

Keywords: Habsburg empire, World War I, national radicalism, K. Kramarzh, T. Masaryk, emigration, Germans, Czech «activism», state law, historical borders.

* к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету.

Перша світова війна та її наслідки докорінно змінили державно-правові, національні та ідеологічні основи Центрально-Східної Європи. Чехи були народом, що опинився у самому епіцентрі відповідних зрушень. Крах та розпад Австро-Угорщини лише частково був наслідком військових поразок Центральних держав. Війна неабияк загострила внутрішні проблеми імперії, на які чеська політична репрезентація була змушена реагувати. Однак майже до кінця 1917 р. процеси, що призвели до зникнення держави Габсбургів, були аж ніяк не очевидними, принаймні для зовнішнього спостерігача, який не володів інформацією про військову, дипломатичну та економічну ситуацію в імперії. Швидкий занепад «дунайської монархії» став для багатьох несподіванкою, якщо не шоком.

Перша чехословацька республіка у міжвоєнний період успішно створила власну історичну міфологію, в основі якої лежала ідея про постійне прагнення чехів та словаків визволитися з «тюрми народів», та про роль чеського національного руху у боротьбі за незалежність в роки Першої світової війни. Як і будь-який міф, республіканський чехословацький міф мав важливе символічне значення, проте він затіняв реальні настрої чехів та їх провідних політичних акторів часів війни. З іншого боку, апологети імперії подекуди до сьогодні применшують роль системних внутрішніх факторів, наполягаючи на вирішальній ролі війни у неспроможності Габсбургів реформувати державу.

Напередодні Першої світової війни традиційне суперництво між чехами та німцями на землях чеської корони переважно розгорталося на економічній ниві та у сфері суспільної активності¹. Чеські землі переживали економічний розквіт. Масове безробіття було відсутнє, заробітна платня зростала, як і роль чеської бюрократії та кількість чеських офіцерів і чиновників усіх рангів. Чеське суспільство перебувало на порозі фактичного зрівняння із німцями, на межі перетворення на державну націю². В ході німецько-чеських переговорів з питань зрівняння у правах лунали слова, що обидві нації розділяє лише символічна, «тонка, мов папір, стіна»³. Проте досягти остаточного врегулювання чесько-німецьких відносин у Чехії не вдалося, що постійно підживлювало радикальні націоналістичні кола з обох сторін. Відсутність прогресу у цьому питанні підштовхнуло імператора у липні 1913 р. замінити головний виконавчий орган в Чехії – земський комітет, що формувався земським сеймом, управлінською комісією, яка підпорядковувалася Відню. Це було згортанням демократичних здобутків, а відтак політичною деградацією. Чеське питання, що десятиліттями залишалося найважливішим в державі, було відсунуте з порядку денного і тим завдано непоправного удару чеським поміркованим політикам. Однак станом на 1914 р. габсбурзька державна традиція та створена в її рамках модель політичної й національно-культурної рівноваги здавалися більшості підданих імператора нехай не ідеальними, але цілком задовільними⁴.

В ході балканських воєн, які сприймалися правлячими колами як загроза австро-угорським інтересам, посилювалася антислов'янська пропаганда, що електризувало чеські радикальні елементи. І хоча загалом суспільство мало брало до уваги радикальні настрої, які залишалися на маргінесі, з обох сторін все більше ставало переконаних у тому, що врегулювання неможливе, а суперництво чехів і німців буде розв'язано лише в умовах війни⁵. Німецькі націоналісти сподівалися, що війна дозволить їм ліквідувати низку прав, що були протягом останніх десятиліть здобуті підкореними народами, та втілити необмежену надвладу німців в імперії⁶.

З боку чеських політичних радикалів лунали пропозиції спровокувати урядову кризу, яка б викликала національне повстання проти монархії. У травні 1914 р. вони звернулися до російського консула в Празі, аби Росія надала допомогу повстанню. Чеський «Сокіл» спробував налагодити зв'язки із відповідними російськими націоналістичними парамілітарними структурами. Найбільш радикальною силою була Націонал-соціалістична партія. Її демагогічний лідер В.Клофач проводив подвійну політику. Навесні 1914 р. він запропонував російському генштабу інформаційну та диверсійну співпрацю проти Австро-Угорщини на випадок війни та водночас контактував із Францем Фердинандом. Смерть кронпринца сталася в момент, коли у «бельведерському колі» нащадка престолу було підготовлено план перебудови імперії. Дуалізм мав бути замінений триалізмом німців, угорців та слов'ян⁷.

Із початком війни чехи мали найменше причин серед інших народів імперії воювати за Австрію, але й найменше доводив чинити опір режиму. Тому вони перебували в позиції нейтралітету, втягнені у війну супротив власних інтересів. Три найвпливовіші чеські політичні сили зайняли проавстрійську позицію. Католицькі кола наголошували на лояльності. Соціал-демократи, нехай не так галасливо, як німецькі, зголосилися до «оборони батьківщини» проти царського імперіалізму⁸.

Аграрії, що мали провідну роль в управлінні господарством, зайняли очікувальну позицію й коливалися, як більшість інших партій. Припинення громадського життя давало їм можливість мовчати.

Якщо у 1914 р. сповнений всевладною самосвідомістю австро-німецький табір був налаштований войовничо, з чеського боку, навпаки, відчувалася пригніченість і більшість політиків та громадськість схилилися до пасивного очікування. Чеські новобранці марширували без натхнення, але марширували; у пресі лунали обов'язкові прояви лояльності⁹.

Лише невелика частина чеських політиків зайняла антиавстрійську позицію. Відразу це зробили націонал-соціалісти та імпульсивний лідер младочеського крила, представленого Національною партією свободомислячих, К.Крамарж. За його пропозицією ще у 1908 р. у Празі відбулося зібрання представників слов'янських народів, що стало початком чеського неославізму. Ця демонстрація проти пангерманізму мала активізувати слов'ян імперії й створити позитивну атмосферу щодо повторного зближення монархії та Росії з метою посилення позицій Австрії по відношенню до Німеччини. У цьому контексті неославізм чехів мотивувався австрійським патріотизмом¹⁰. Однак вже другий слов'янський з'їзд у Софії 1910 р. мав антиавстрійське спрямування, що не відповідало тодішнім задумам Крамаржа.

В умовах війни після арештів серед націонал-соціалістів національні радикали були представлені прихильниками чеського державного права, реалістами, діячами «Сокола» і групою навколо К.Крамаржа та А.Рашіна, що відіграла найважливішу роль. Вони перебрали політичну ініціативу, активізувавши групи та окремих діячів з передвоєнних опозиційних партій. Активнішою тут була молодь, що не належала до партійного керівництва. Зокрема, Е.Бенеш був душею антиавстрійського таємного руху та стояв біля витоків «Мафії» – шпигунської організації чеських інтелектуалів та офіцерів¹¹. Мафія не була розгалужена організаційно і жодним чином не впливала на політичну ситуацію. Вона слугувала переважно для зв'язку із емігрантськими колами навколо Т.Масарика, які потребували орієнтації в настроях на батьківщині.

Для Крамаржа конфлікт був у першу чергу австрійсько-російською війною. Він мріяв про майбутню велику державу з виходом до моря, що давало привід критикам означувати його мету як «чеський імперіалізм». Ідеологічно це була зворотна копія екстремального німецького націоналізму. У національному контексті Крамарж зважав на можливість економічної асиміляції німців, у тому числі засобами націоналізації. Такі максималістські національні амбіції компенсувалися його мінімальними політичними прагненнями¹². Крамарж відкидав республіку та повну державну незалежність, вважаючи, що через німецьку загрозу життєздатність нової держави була б обмежена. Тому він пропонував об'єднання із Росією. Мріяв і про всеслов'янську федерацію під владою російського царя. До неї мала належати й Чехія, позбавлена частини Тешинського князівства. Проте до її складу мали увійти Лужиці, населені чехами прикордонні райони пруської Сілезії, північна Угорщина із словацьким населенням¹³.

У антиавстрійському русі саме ця група младочехів тримала першість до російської революції лютого 1917 р. Проте залишається питання, наскільки їхня візія союзу із Росією була репрезентативна та прийнятна. В буржуазних колах вона однозначно наражалася на заперечення. Концепція слов'янської імперії для більшості чехів та політиків була неприйнятною. Ідею про Чехію в складі Росії відкидали і демократи, і соціалісти, і католики. Це було головною перешкодою для антиавстрійської орієнтації загалом¹⁴. З іншого боку, «чеське питання» взагалі не розглядалося у зовнішній політиці Росії¹⁵. Водночас репресії влади, що проявилися, серед іншого, у низці політичних процесів, де звинуваченим закидали державну зраду, до кінця війни перетворили Крамаржа та інших засуджених до смертної кари на національних героїв.

Інше антиавстрійське угруповання виникло в середовищі чеської еміграції навколо лідера реалістів Т.Масарика. При цьому його погляди на чесько-німецькі відносини, монархію Габсбургів і майбутнє чеського народу еволюціонували.

У книзі «Чеське питання» 1895 р. Масарик писав, що було б доленосною помилкою припускати, що чеська історія була завжди лише безперервною боротьбою із німцями. На цій думці він ґрунтував свій політичний реалізм. Позитивну політику щодо монархії до війни не лише постулював, а й захищав, особливо перед чеськими національними радикалами¹⁶. У 1905 р. він писав, що чеська політика не може бути успішною, якщо її рушійною силою не буде справжня велика зацікавленість і турбота про подальшу долю Австрії¹⁷.

Масарик вірив у можливість примирення, свободи та співпраці між народами. Програма Чеської народної партії (реалістів) 1900 р. чітко декларувала неможливість сьогодні повної державної незалежності чеських земель з огляду на чисельність, внутрішнє становище, присутність німецького населення. У 1912 р. черговий з'їзд вже Чеської прогресистської партії схвалив нову версію програми, у якій головні тези попередньої зберігалися. Однак підкреслювалася невідкладність реформи системи державного управління монархії. З точки зору Масарика, інтересам Австрії відповідала загальна реформа у напрямі демократизації. Масарик неодноразово був звинувачений чеськими націоналістами у браку почуття чеського патріотизму¹⁸. Лише поступово він зрозумів, що німці реформування сприймають як загрозу для себе і не здатні позбутися системи, яка гарантувала їм привілеї¹⁹.

Після початку війни Масарик змінив своє ставлення до цих питань. Колишній захисник збереження монархії у реформованому вигляді перетворився на борця за її поразку і визволення усіх народів. На противагу хвилі некритичного русофільства, що прокотилася громадською думкою, пов'язав свої сподівання із Заходом. Отримавши звання професора у Лондонському університеті в 1915 р., Масарик виголосив інавгураційну промову на тему «Проблема малих націй в умовах європейської кризи». У ній він критично висловився щодо політики Німеччини, яка вбачала у малих народах Центральної Європи лише інструмент власної експансії²⁰.

Політичне зондування у Відні на початку війни переконало Масарика у тому, що перемога Центральних держав означатиме незворотність жорсткої надвлади німців у монархії. В умовах війни його позиція стала безкомпромісно «партійною»: він відклав свою колишню критику тези Палацького про те, що віссю чеської історії є боротьба чехів проти німців. Емігрувавши наприкінці 1914 р., Масарик об'єднав навколо себе групу однодумців, що поставилася до політики воєнного часу більш реалістично.

Він важко приймав думку, що позбавитися влади Австрії можна приєднанням до Росії. Однак з огляду на Росію та її вплив, політик до 1917 р. зважав як на один з можливих варіантів на монархічну форму правління для чеської держави під владою Романових. Проте в ході війни Масарик поступово подолав традиційні межі чеської політики, що до цього часу коливалася між Австрією, Німеччиною та Росією²¹.

Його розуміння війни, на відміну від Крамаржа, не було вузько національним. Політик сприймав війну як конфлікт мілітаристських абсолютистських «теократій» проти модерної громадянської демократії Заходу. Метою вважав перебудову Центральної Європи на засадах національної державності для малих народів регіону. Поступово дійшов думки про необхідність утворення групи невеликих держав між Росією та Німеччиною як бар'єру для проникнення революційних ідей на Захід. Цим намірам сприяла його ідея самовизволення на противагу концепції Крамаржа визволення зовні. Тож проголошення Чеського комітету 14 листопада 1915 р. декларувало вимогу самостійної чехословацької держави як вираз опору проти пануючої династії²². З цього моменту Т.Масарик розпочав роботу зі створення чехословацьких легіонів. У час, коли воєнна ситуація Антанти не була певна, цей крок був високо оцінений на Заході²³.

Таким чином, Масарик радикально розірвав із старою чеською мрією про федералізацію. Хоча не висловлювався про це прямо, однак всіляко прагнув, аби цим шляхом Габсбурги не відновили свою легітимність в очах чехів.

Концепція самостійної держави, запропонована лідером еміграції, змінила уявлення про чесько-німецькі відносини і довоєнні уявлення про врегулювання із німцями. Одним із мотивів чехословакізму Масарика було німецьке питання – численних та розвинених німців на чеських землях він здавна вважав перешкодою для чеської державності – її подолання в спілці із словаками здавалося більш вірогідним²⁴. Для Масарика чеські німці тепер розглядалися не як частина австро-німецької спільноти, а як національна меншина у майбутній чехословацькій державі. Принцип історичного кордону для майбутньої держави означав, що без німецького прикордоння вона Масариком не уявлялася. На відміну від К.Крамаржа, який прагнув примусити німців змиритися із чеською державою, Масарик намагався схилити їх до свого бачення. Майбутнє німецької меншини уявляв у вигляді національно-культурної автономії. Водночас зважав на можливість відмови від деяких територій історичних чеських земель, населених німцями²⁵.

Усе разом це означало розрив із чеською політичною традицією австрославізму. Т.Масарик еволюціонував від колишнього критика чеського національного радикалізму до найрадикальнішого

чеського політика, який відкинув власний пацифізм на користь необхідності перемоги західних держав.

Концепція незалежної держави найперше знайшла повну підтримку серед чехів та словаків, які мешкали в країнах Заходу, тоді як чехи у Росії до 1917 р. здебільшого відстоювали панславизм²⁶. Натомість настрої на батьківщині аж ніяк не були революційними. Їх можна охарактеризувати як пасивна стійка байдужість, що в окремих випадках вибухала у прояви відкритого опору у зв'язку із погіршенням ситуації з постачанням²⁷.

У чеському суспільстві оптимізм з перелому 1914-1915 рр. змінився депресією. Русофільство занепало, після відзначання річниці Я.Гуса у 1915 р. закінчилися національні демонстрації. Всупереч загальнопоширеному скепсису серед чехів більшість мешканців чеських земель виступили лояльно на боці монархії. Опір, масштаби якого зменшувалися, набував соціального характеру. З літа 1915 р. припинилися масові здачі в полон чеських вояків. Антиавстрійськи налаштована частина політиків потерпала від ув'язнення.

На противагу концепціям Крамаржа та Масарика, інше крило чеської політики очолювалося противниками незалежності, які продовжували відстоювати існування нації в реформованій імперії. Під впливом успіхів Центральних держав, поліцейського режиму воєнного часу та німецьких націоналістів воно відійшло від пасивності перших місяців і виступило з проавстрійською активістською політикою.

Перші ознаки повороту від пасивного очікування до активного роялізму проявилися влітку 1915 р. на з'їзді чеських самоуправлінських союзів та в серії анонімних статей, що наполягали на проавстрійській політиці без застережень. Декларувалася необхідність компромісу, доки не пізно, навіть ціною відмови від концепції державного права та ідей слов'янської спільності. Передбачалося, що Центральна Європа надовго залишатиметься під владою німців. У цих умовах програмою максимум вважали збереження чеської національної ідентичності²⁸. Таке бачення перемогло у провідних партійних діячів, що у 1915 р. домовилися утворити антипод Мафії, що мала дати чеській політиці нове спрямування. Пасивність мала бути замінена проавстрійським активізмом і цим пом'якшити античеський німецький наступ. Чеські партії мали утворити Національну дружину і демонстрацією єдності посилити свої позиції. Програма об'єднання була похмурим нарисом меж національних і політичних поступок. Вона включала лояльність Австрії, визнання дуалізму, союзу із Німеччиною, але не об'єднання із нею. З традиційних прагнень демократизації та федералізації залишалися лише несміливі пропозиції виборчої реформи, децентралізації та відновлення парламентаризму. Це означало згоду на погіршення для чехів довоєнного чесько-німецького статус-кво²⁹.

Водночас у чеській політиці відбулася важлива трансформація – втрата впливу та ослаблення національної ліберальної партії младочехів. Політичні важелі перейшли до рук «ненаціональних» партій – соціал-демократів та, в першу чергу, аграріїв. Прагматична політика лідерів Аграрної партії не мала жодного ідеологічного обрамлення. Вони пов'язували посилення чеських позицій не з парламентаризмом, а з входженням до кабінетної політики двору посередництвом впливу аристократії та великих землевласників з Чехії. Останні у загальному ринку Центральної Європи (Mitteleuropa) вбачали набагато кращі перспективи, аніж чеські промисловці³⁰. Зближення із Німеччиною не лякало чеських робітників, адже ця держава мала найдосконалішу систему соціального захисту³¹. Попри той факт, що загалом чеська внутрішньополітична сцена була розчарована позицією західних держав у чеському питанні, лідер аграріїв А.Швегла проводив політику «розкладання яєць у дві корзини», маючи й канали зв'язку із Антантою.

Активізм соціал-демократів мав низку мотивів. Німці з їхнім потужним робітничим рухом і далі сприймалися як найбільш прогресивна сила в Центральній Європі. Саме з ними поєднували своє майбутнє чеські соціалісти. Їхній лідер Б.Шмерал найбільш виразно серед чеської політики припасував активізм до політичної концепції.

Негативне ставлення чеської соціал-демократії до Росії обумовлювалося боротьбою царизму із демократією та марксизмом. Критика чеського буржуазного націоналізму з його проросійськими нахилами вела до заперечення русофільства загалом. Водночас Б.Шмерал не бачив жодної причини, яка б виправдовувала західну орієнтацію Т.Масарика і Е.Бенеша. Він вважав неможливим втілити у життя ідею чеської незалежності, оскільки така держава була б нежиттєздатною без своїх історичних

кордонів. Політик не вірив у можливість збереження цілісності земель чеської корони з огляду на численну німецьку меншину та сусідство з Німеччиною³².

Єдиною важливою практичною спробою пристосуватися до концепції Центральної Європи і спробувати співіснувати з Німеччиною було налагодження зв'язків між Б.Шмералом та Ф.Науманном. Однак після відвідин останнім Праги чеські політики дійшли висновку, що від Німеччини не можуть нічого очікувати³³. Таким чином, соціал-демократам не залишалося іншого вибору, аніж рішуча прихильність до Австрії.

Свою роль відігравали й потужні історичні ремінісценції поєднання чехів із німецькою культурою, цивілізацією та способом життя, попри те що такі конструкції поступово підривалися чеським національним рухом, а війна прискорювала цей процес. Це проявилось й на рівні інтелектуального зіткнення чеських політичних мислителів та істориків. Оскільки традиційна національно-буржуазна платформа схилилася до антиавстрійської орієнтації, найважливішими ідейними аргументами активізму стали переконання чеських істориків Я.Голла та Й.Пекаржа. Обом розуміли історію як науку, тісно пов'язану із політичною сучасністю, та були послідовниками чеського консерватизму. Попри колись спільну працю із Т.Масариком на базі часопису «Атеніум», вони розійшлися із лідером чеської еміграції у політичних позиціях стосовно вирішення чеського питання. Голл і Пекарж усвідомлювали тісне історичне поєднання чеськості та німецькості (австрійськості)³⁴.

Я.Голл виходив з історичної концепції, згідно з якою війна не могла змінити постійно діючі історичні фактори – географічний та політичний. Австрія не могла зникнути, чеська держава виникнути. А у разі виникнення історик не вірив у те, що самостійна чеська держава змогла б вижити.

Найважливішою програмою активізму, що базувалася на національній платформі, була концепція державного права Й.Пекаржа, яка розумілася в традиційному австрійському контексті. Пекарж у своїх роздумах про смисл чеської історії ще перед війною доводив необґрунтованість історичної концепції Масарика. Історик відстоював старий ідеал державного права, самостійність чеських земель у межах монархії з позанаціональною династією³⁵.

Хоча в активізмі був кон'юнктурний момент та прагнення пристосуватися, він базувався на власному розумінні державності та чеської політичної традиції, наповненої компромісом із Габсбурзькою монархією. Активістська аргументація мала раціональне ядро і виконувала роль політичної альтернативи. Приймаючи австрійську ідею, активісти не ототожнювалися з її військовою версією.

Смерть Франца Йосифа стала ударом по чеському активізму, адже особа імператора символізувала зв'язок між різними націями та посилювала їх лояльність до держави. Новий прем'єр-міністр Австрії, богемський аристократ граф Г.К.Клям-Мартініц загалом не зміг переконати своїх земляків продовжити співпрацю у рамках монархії³⁶. Попри це, у листопаді 1916 р. Б.Шмерал та А.Швегла закликали усі партії до створення найширшого національного фронту – парламентського клубу та його представницького органу – Національного комітету, що знайшло відгук у громадськості. Метою було загальмувати чи відкласти запровадження в дію планів німецьких націоналістів щодо нового державно-правового ладу імперії, який суттєво утискав права чехів. У бажанні виграти час чеські активісти обіцяли погодитися на концепцію Центральної Європи в обмін на пом'якшення німецьких «пропозицій», на крайовий устрій в Чехії та новий мовний закон у прагненні зберегти хоча б мінімум довоєнних позицій: чеську мову в чеських районах.

Таким чином, більшість чеських партій, об'єднаних у Чеському союзі, виступили на підтримку австрославізму. У грудні 1916 р. керівники цього депутатського клубу підписали цілком вірнопідданське звернення до нового імператора Карла I³⁷. Вони заявили, що чеський народ вбачає у династії і монархії основу та опору свого національного існування й запоруку реалізації своїх сподівань на федералізацію Австрії в майбутньому³⁸.

У черговому січневому проголошенні 1917 р. Союз висловив лояльність Габсбурзькій монархії. Це проголошення показало, що під впливом воєнних та політичних подій чехи й далі вбачали у австрійському інтеграційному об'єднанні захист від великонімецького шовінізму. Окрім того, Карл I постійно декларував можливість федералізації монархії.

Сучасна чеська історіографія пропонує різні оцінки чеського активізму періоду Першої світової війни. Прихильники «м'якого» підходу схилиються до думки, що «в умовах національного дикта-

ту німців поступливість чеської сторони була лише тактичним маневром»³⁹ задля відтермінування реалізації жорсткої політики німців щодо чехів. Зауважується, що необхідно розрізняти прихильників «австрійськості» як рівноправної інтеграції та «німецькості» як античеського націоналізму. З іншого боку, наявні твердження про те, що активізм виходив з традиції частини чехів по-лакейськи прислужувати німецьким панам. Він розглядається як явище одного порядку, що й колабораціонізм часів Другої світової війни, прорадянські симпатії чехів після неї чи м'яке ставлення до судетонімецької проблеми сьогодні⁴⁰. Зауважується, що політики-активісти, прикриваючись побоюваннями про долю народу, були готові йти на серйозні та невинуваті поступки в мовному й інших питаннях національного престижу.

У будь-якому разі лєвова частка чеських політиків дивовижно довго за тих умов зберігала вірність монархії. Це пояснювалося прагненням у ситуації, що погіршувалася, зберегти для чехів хоча б той мінімум, який після війни полегшив би їм поновити свої прагнення врегулювати національне питання⁴¹.

Навесні 1917 р. обрані чеські члени парламенту, що зібралися на засідання після трирічної паузи, на доказ своєї відданості підписували урочисті вітання, навіть якщо й з натяком на певні політичні реформи⁴². Вони знову заявили про намір добиватися федерації. Однак такий варіант уже почав здаватися чеським патріотам недостатньою компенсацією військових труднощів. Після важких воєнних втрат та внаслідок зростання проблем із постачанням бажання чехів воювати швидко слабнуло. Цензура, ув'язнення чеських політиків, функціонування уряду, який не мав чіткої концепції дій, вели до поляризації поглядів у країні, що загострювалася внаслідок придушення страйків та демонстрацій⁴³.

Таким чином, до Російської революції 1917 р. більшість чеських політичних партій відстоювали політику активізму, в межах якої висловлювали підтримку імперії та династії Габсбургів, сподіваючись у такий спосіб зберегти чеське національне існування, загальмувавши «великонімецьке» розв'язання німецької проблеми. Серед антиавстрійських політичних сил провідну роль відігравала група навколо К.Крамаржа, що експлуатувала русофільські та панславистські гасла задля реалізації власної національної програми зі створення чеської державності. Чеська еміграція на чолі з Т.Масариком мала скромний вплив на батьківщині, проте ідеологічно еволюціонувала у напрямі розриву з австрославізмом до концепції чехословацької національної незалежної держави.

¹ V. Makrlík, *Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti* [The Czechs and the Germans. Essays opportunities shared past and future], Praha, Ideal, 2009, s. 225.

² J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918* [Conflict commonwealth. The Czechs and the Germans in 1780–1918], Praha, Academia, 1990, s. 355.

³ Е. Цьольнер, *Історія Австрії*, пер. з нім. Р.Дубасевич, Х.Назаркевич, А.Онишко, Н.Іваничук [History Austria], Львів, Літопис, 2001, с. 426.

⁴ А. Шарий, Я. Шимов, *Коріння та корона. Нариси про Австро-Угорщину: доля імперії*, пер. з рос. Л. Кондратюк, М. Мартиненко [Roots and crown. Essays about Austria-Hungary: the Fate of the Empire], Київ, ДІПА, 2018, с. 128.

⁵ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 368.

⁶ *Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti* [Without the demons of the past. Czech-German relations in the fateful moments of the common past], ed. K. Richter, Praha, Rodiče, 2003, s. 31.

⁷ F. Bauer, H. Glassl, H.-J. Hartel, F. Machilek, E. Nittner, R. Ohlbaum, *Tisíc let česko-německých vztahů* [A Thousand Years of Czech-German Relations], Praha, Panevropa, 1995, s. 150.

⁸ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 387.

⁹ J. Křen, *Česká otázka v německé a rakouské politice do roku 1918* [Czech Issues in German and Austrian Politics Until 1918], in *Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*, eds. Z. Beneš, D. Kováč, H. Lemberg, Praha, Albis.

¹⁰ international, 2006, s. 37.

J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 3.

¹¹ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 388.

¹² J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 389.

- ¹³ F. Bauer, H. Glassl, H.-J. Hartel, F. Machilek, E. Nittner, R. Ohlbaum, *Tisíc let česko-německých vztahů*, s. 151.
- ¹⁴ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 390.
- ¹⁵ И. Черников, *Гибель империи* [The death of the Empire], Москва, АСТ, 2002, с. 28.
- ¹⁶ J. Opat, *Češi, Rakušané, Němci a T.G.Masaryk* [Czechs, Austrians, Germans and T.G.Masaryk], in *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha-Litomyšl, Paseka, 2001, s. 58.
- ¹⁷ А. Шарий, Я. Шимов, *Коріння та корона. Нариси про Австро-Угорщину: доля імперії*, с. 128.
- ¹⁸ J. Opat, *Češi, Rakušané, Němci a T.G.Masaryk*, s. 59.
- ¹⁹ M. L. Neudorřlová, *Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakousko-Uherska začátkem 90. let 19. Století* [The turning point in Masaryk's view of the attitude of the Austrian Germans to Austro-Hungary in the early 1890s], in *Češi a Němci v pojetí a politice T.G.Masaryka*, Praha, Masarykův ústav AV ČR, 2004, s. 36.
- ²⁰ J. Opat, *Češi, Rakušané, Němci a T.G.Masaryk*, s. 61.
- ²¹ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 392.
- ²² *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948* [Find out History. Development of the Czech-German relations on our lands in 1848-1948], eds. Z. Beneš, V. Burian, Praha, Gallery, 2002, s. 38.
- ²³ V. Makrlík, *Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti*, s. 237.
- ²⁴ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 396.
- ²⁵ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 397.
- ²⁶ *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, s. 38.
- ²⁷ V. Makrlík, *Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti*, s. 235.
- ²⁸ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 418.
- ²⁹ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 419.
- ³⁰ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 420.
- ³¹ V. Makrlík, *Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti*, s. 241.
- ³² J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 422.
- ³³ J. Křen, *Česká otázka v německé a rakouské politice do roku 1918*, s. 39.
- ³⁴ V. Makrlík, *Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti*, s. 242.
- ³⁵ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 424.
- ³⁶ Е. Цюльнер, *Історія Австрії*, с. 472.
- ³⁷ А. Шарий, Я. Шимов, *Коріння та корона. Нариси про Австро-Угорщину: доля імперії*, с. 368.
- ³⁸ *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, s. 42.
- ³⁹ J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, s. 426.
- ⁴⁰ *Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti*, s. 33.
- ⁴¹ V.Kural, *Uvod: Historický vývoj česko-německého vyrovnání* [Introduction. Historical development of Czech-German alignment], in V. Kural, Z. Radvanovský, «Sudety» pod hákovým křížem, Ustí nad Labem, Albis international, 2002, s. 19.
- ⁴² F. Seibt, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy* [Germany and the Czechs. The history of one neighborhood in the center of Europe], Praha, Academia, 1996, s. 237.
- ⁴³ *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. st. Společná komise českých a německých historiků* [Conflict community, catastrophe, liberation: an outline of a summary of German-Czech history from the nineteenth century. Joint Commission of Czech and German historians], ed. I. Weidenhofferova, Praha, 1996, s. 11.

References

1. F. Bauer, H. Glassl, H.-J. Hartel, F. Machilek, E. Nittner, R. Ohlbaum, *Tisíc let česko-německých vztahů* [A Thousand Years of Czech-German Relations], Praha, Panevropa, 1995, 282 s. [in Czech].
2. *Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti* [Without the demons of the past. Czech-German relations in the fateful moments of the common past], ed. K. Richter, Praha, Rodiče, 2003, 347 s. [in Czech].
3. I. Chernikov, *Gibel imperii* [The death of the Empire], Moskva, AST, 2002, 640 p. [in Russian].
4. *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. st. Společná komise českých a německých historiků* [Conflict community, catastrophe, liberation: an outline of a summary of German-Czech history from the nineteenth century. Joint Commission of Czech and German historians], ed. I. Weidenhofferova, Praha, 1996, 39 s. [in Czech].

5. A. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918* [Conflict commonwealth. The Czechs and the Germans in 1780 – 1918], Praha, Academia, 1990, 508 s. [in Czech].
6. J. Křen, *Česká otázka v německé a rakouské politice do roku 1918* [Czech Issues in German and Austrian Politics Until 1918], in *Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*, eds. Z. Beneš, D. Kováč, H. Lemberg, Praha, Albis international, 2006, S. 13-40. [in Czech].
7. V. Kural, *Uvod: Historický vývoj česko-německého vyrovnání* [Introduction. Historical development of Czech-German alignment], in V. Kural, Z. Radvanovský, «Sudety» pod hákovým křížem, Ustí nad Labem, Albis international, 2002, S. 9-36. [in Czech].
8. V. Makrlík, *Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti* [The Czechs and the Germans. Essays opportunities shared past and future], Praha, Ideal, 2009, 404 s. [in Czech].
9. J. M. L. Neudorflová, *Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakousko-Uherska začátkem 90. let 19. Století* [The turning point in Masaryk's view of the attitude of the Austrian Germans to Austro-Hungary in the early 1990s], in *Češi a Němci v pojetí a politice T.G.Masaryka*, Praha, Masarykův ústav AV ČR, 2004, S. 30-42. [in Czech].
10. Opat, *Češi, Rakušané, Němci a T.G.Masaryk* [Czechs, Austrians, Germans and T.G.Masaryk], in *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha-Litomyšl, Paseka, 2001, S. 57-64. [in Czech].
11. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848 – 1948* [Find out History. Development of the Czech-German relations on our lands in 1848-1948], eds. Z. Beneš, V. Burian, Praha, Gallery, 2002, 321 s. [in Czech].
12. F. Seibt, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy* [Germany and the Czechs. The history of one neighborhood in the center of Europe], Praha, Academia, 1996, 464 s. [in Czech].
13. Sharyi, Ya. Shymov, *Korinnia ta korona. Narysy pro Avstro-Uhorshchynu: dolia imperii*, per. z ros. L. Kondratiuk, M. Martynenko [Roots and crown. Essays about Austria-Hungary: the Fate of the Empire], Kyiv, DIPa, 2018, 496 p. [in Ukrainian].
14. JE. Tzolner, *Istoriia Avstrii*, per. z nim. R. Dubasevych, Kh .Nazarkevych, A. Onyshko, N. Ivanychuk [History Austria], Lviv, Litopys, 2001, 712 p. [in Ukrainian].